

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ

На правах рукопису

ПОКЛАД Василь Іванович

**РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА
ЯК ЕВОЛЮЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ
СУБ'ЄКТНОСТІ**

Спеціальність 09.00.03 - соціальна філософія
та філософія історії

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ-1996

АВ 33.306

Роботу виконано на кафедрі філософії та соціології Луганського державного педагогічного інституту імені Т.Г.Шевченка.

Науковий керівник: кандидат філософських наук,
доцент
КОЗОВСЬКИЙ Юрій Михайлович

Офіційні опоненти: доктор філософських наук,
професор
КНЯЗЄВ Володимир Миколайович
кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник
ІГНАТОВ Володимир Олександрович

Провідна організація: кафедра філософії Національного
технічного університету України
“Київський Політехнічний інститут”

Захист відбудеться 20 вересня 1996 р. о __ годині на засіданні спеціалізованої ради Д 01.25.06 в Інституті філософії НАН України за адресою: 252001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту філософії НАН України.

Автореферат розісланий “ 21 ” *листопад* 1996 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філософських наук

Л.А. Ситниченко

25-

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00753711 (O)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАЦІ

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ. Зміни, що відбуваються зараз у суспільстві, зробили світ соціальних явищ надзвичайно рухливим. Їх вже неможливо досить якісно пояснити за допомогою методології, яка тривалий час вважалась у нашому суспільстві істиною у останній інстанції. Нові явища і процеси не завжди вписуються до жорсткої системи координат, в основі якої лежить протиставлення матеріального та духовного, об'єктивного і суб'єктивного, еволюції та революції, одного класу іншому, а також детермінізм на межі фаталізму, який практично не залишає місця для вільної особистості.

Осмислення, аналіз та прогнозування поки що не завжди адекватні тому, що відбувається. З одного боку, традиційна методологія переживає кризу. З іншого ж - радикальні спроби ледь не миттєво змінити методологічну базу нашттовхуються на своєрідний опір суспільної свідомості, якій важко розлучатись із звичними схемами пояснення світу. Тобто, одночасно йдеться і про світоглядну кризу, подолання якої потребує створення такої моделі світорозуміння, яка б максимально корелювалась з традицією.

Означена ситуація стимулює пошуки нових засобів осмислення нашої динамічної дійсності. Однією з таких спроб і є дане дослідження. При цьому звернення саме до діяльнісного підходу зумовлене тим, що останнім часом актуалізувалась проблема особистості, її свободи у світі, який постійно ускладнюється. Ускладнення процесів забезпечення функціонування і розвитку суспільства породило потребу у

новій, вільній особистості, здатній як цілісний суб'єкт легко переходити від однієї діяльності до іншої, прогнозувати наслідки своїх дій. Масовість нового типу особистості змінює всю систему суспільних взаємин. Висування на перший план особистості вільного діяча (на відміну від колишнього пріоритету каст, кланів, станів, класів, націй тощо) видається можливим аналізувати за допомогою найбільш адекватних методик. На думку автора, найкращі можливості у цьому плані надає саме діяльнісний підхід.

СТУПІНЬ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ. Як світоглядний принцип поняття діяльності посідає провідне місце у німецькій класичній філософії. Кант, розглядаючи пізнання як діяльність, що відбувається за своїми власними законами, здійснює своєрідний переворот у філософії. Сама ж діяльність стає у нього основним принципом культури. У Фіхте активність, діяльність абсолютного суб'єкта взагалі є джерелом усього сущого. За Гегелем тільки завдяки людській діяльності відбувається розвиток "світового духу". У філософії К.Маркса та Ф.Енгельса акценти у розумінні діяльності зміщуються у бік матеріальної практики.

На думку А.Шопенгауера, головним детермінантом діяльності виступає не розум або природа, а воля, вільне хотіння. Ф.Ніцше визначальним стимулом діяльності вважав волю до влади. У С.К'еркегора діяльність (як безособове функціонування) протиставляється дійсному людському існуванню. За М.Гартманом історичне буття конститує тільки поєднання індивідуального духу із всезагальними формами діяльності.

Особливі підходи до проблеми діяльності відрізняли представників різних соціологічних та психологічних течій.

М.Вебер розглядає діяльність крізь призму категорій “поведінка”, “дія”, “соціальна дія”. У Ф.Знанецького вимога урахування “людського коефіцієнту” передбачала розгляд соціальних явищ як результату свідомої діяльності людей. На думку З.Фрейда, в основі будь-якої діяльності лежать несвідомі механізми, придушені бажання.

Чимало уваги приділялось діяльності у працях радянських філософів останніх десятиріч (Г.Батищев, М.Каган, Ю.Плетніков, Е.Юдін, Л.Буєва, М.Трубников, М.Дьомін, Г.Ареф`ева, О.Дробницький, А.Здравомислов, Е.Маркарян, Б.Григор`ян, О.Ханова та інші), де вона розглядалася і як предмет дослідження, і як пояснювальний принцип діалектичного та історичного матеріалізму, методології наукового пізнання, соціології, теорії культури, психології тощо.

Вагомий внесок у розробку проблеми діяльності зроблений українськими філософами (В.Шинкарук, В.Іванов, В.Козловський, Є.Бистрицький, М.Тарасенко, М.Булатов, В.Загородніюк та інші), які зосередили увагу на питаннях світоглядно-культурологічного розуміння діяльності, визначення її місця у філософській антропології.

Використання діяльності як пояснювального принципу історії також досить поширене. При цьому спостерігається визнання домінуючого впливу на історичний процес тих чи інших факторів діяльності: суб`єктивних (Кант, Фіхте), об`єктивно-раціональних (Гегель), об`єктивно-природних (Маркс), ірраціональних (Шопенгауер, Ніцше) тощо. І ця відсутність єдності у поглядах на діяльнісну еволюцію суспільства (як і багатоплановість, невичерпність діяльнісного

підходу взагалі) залишає простір для більш-менш нового тлумачення проблеми.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Головною метою дисертації є розробка нової теоретичної основи інтерпретації історії та створення на ґрунті діяльнісного підходу єдиної концептуальної моделі для аналізу суспільства, його елементів і соціальних феноменів.

Реалізація цієї мети передбачає вирішення таких завдань:

- аналіз людської діяльності, її внутрішньої структури, її суб`єктів та суб`єкт-об`єктних відносин;

- визначення змісту поняття “суб`єктність” як основного елементу дослідження на основі виявлення сутнісної характеристики суб`єкта діяльності;

- виявлення загальних принципів структурування і функціонування суб`єктів, що незалежні від характеру та умов здійснення діяльності;

- розкриття історичного процесу розвитку суспільства як еволюції суб`єктності.

МЕТОДОЛОГІЧНУ ОСНОВУ ТА ТЕОРЕТИЧНІ ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ складають ідеї представників різних філософських (соціологічних, психологічних) шкіл, що стосуються аналізу різноманітних аспектів діяльності. Зокрема, використовувались праці раннього Г.Батищева (діяльнісна сутність людини), Ю.Плетнікова, В.Сагатовського (категоріальний контекст діяльнісного підходу), В.Огородникова, А. Здравомислова (внутрішня структура діяльності), Е.Маркаряна (діяльність як феномен культури), В.Загороднюка (цілепокладання у структурі діяльності) тощо.

При аналізі суб`єктів діяльності автор спирався на висновки О.Дробницького, Є.Бистрицького (особистість як

суб'єкт діяльності), Е.Гідденса, Н.Смелзера, Л.Саністебана (людські спільноти), а також на ідеї щодо означеної проблеми Б.Грушина, М.Парнюка, Ю.Прилюка, Є.Головахи. Теоретичним джерелом аналізу структури суб'єктів діяльності стали окремі положення творів Платона, П.Сорокіна; функціонування суб'єктів - висновки Г.Ареф'євої, В.Афанасьєва, Л.Урсула та С.Франка (щодо ціннісного регулювання людської діяльності).

При розгляді історичної еволюції суб'єктів діяльності використовувались ідеї А.Тойнбі (динаміка розвитку цивілізацій), К.Ясперса та Р.Коллінгвуда (духовний зміст історичних епох), К.Маркса (матеріально-практична діяльність суб'єктів історії), В.Кизими (культурно-історичний процес).

Методологічною основою аналізу вітчизняної історії стали праці Н.Ейдельмана (специфіка реформування у Російській імперії), І.Пантіна, Є.Плімака, В.Хороса (особливості формування суб'єкта революційної діяльності), В.Жмира (розвиток українського етнічного суб'єкта). При розгляді особливостей формування глобального суб'єкта діяльності використовувались ідеї А.Сахарова щодо глобальної інтеграції.

НАУКОВА НОВИЗНА дисертації полягає у розробці автором оригінальної концепції історичного процесу розвитку суспільства як еволюції соціальної суб'єктності на основі аналізу людської діяльності, виявлення сутнісної характеристики суб'єкта діяльності та загальних принципів структурування і функціонування суб'єктів.

В результаті дослідження автором сформульовані такі висновки, що містять наукову новизну:

- будь-яка діяльність відбувається за єдиною детермінаційною схемою: виникнення потреби - її усвідомлення

(інтерес) - формування цілі - її ціннісне регулювання - дії - задоволення потреби. Виходячи з потрійної сутності людини (природна, колективна, духовна) усі потреби (інтереси, цілі) можна умовно звести до речових, соціальних та духовних. Стан удоволеної потреби визначається як комфортність суб'єкта, прагнення до якої складає загальну мету будь-якої діяльності;

- суб'єкт розуміється як цілісна форма організації діяльності індивідів та спільнот (єдність потреб, цілей та їх реалізації), що забезпечує її оптимальне здійснення;

- рівень автономності діяльнісної цілісності характеризується поняттям "суб'єктність", яке відображає міру реалізації соціальної дієздатності, актуалізації спроможності бути суб'єктом;

- загальна схема детермінації діяльності визначає єдину внутрішню структуру усіх суб'єктів. У кожному з них є необхідними: а) елемент виробництва цілей; б) елемент реалізації цілей; в) елемент зв'язку цілей з їх реалізацією. Кожен суб'єкт у своєму розвитку проходить три основні етапи: зародження, становлення і розкладу, що закінчується або його руйнуванням, або трансформацією;

- історія суспільства представляється поступовою зміною вищого типу суб'єктності: первісні колективні суб'єкти - локально-територіальні (регіональні) - (суб)континентальні - глобальний суб'єкт діяльності;

- сучасний етап розвитку соціальної суб'єктності аналізується за допомогою поняття "глобальний суб'єкт діяльності", під яким розуміється взаємопов'язане функціонування людства, коли забезпечення існування індивідів залежить від зусиль усіх спільностей, що його складають;

- становлення України як автономного суб'єкта діяльності у складі глобального суб'єкта передбачає вирішення проблеми попередньої ідентифікації із західноєвропейським або євроазіатським субконтинентальними суб'єктами діяльності;

- через вичерпаність можливостей екстенсивного розвитку суб'єктності з формуванням глобального суб'єкта діяльності подальші зміни прогнозуються як зворотня еволюція, що пов'язана з актуалізацією потенційної суб'єктності соціумів усіх рівнів - від субконтинентальних цивілізацій до колективів.

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНЕ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

дослідження полягає в тому, що модель розуміння суспільства, яка пропонується, надає можливість досить плавно відійти від визначення суспільних взаємин як таких, що існують об'єктивно, незалежно від індивідів і панують над ними як надприродні сили. У той же час представлення суспільства у вигляді системи суб'єктів діяльності не заперечує інші підходи до аналізу соціальності, а пропонує єдину систему координат для їх співставлення та узгодження.

Результати дослідження можуть стати методологічною основою для цілісного осмислення історії, аналізу соціальних явищ сучасності і певною мірою для прогнозування соціальних процесів. Вони можуть використовуватись і для розробки навчальних та науково-дослідницьких програм з політології, соціальної філософії, соціології, культурології, теорії держави і права та історії.

НАУКОВА АПРОБАЦІЯ дисертації проводилась на кафедрі філософії та соціології Луганського державного педагогічного інституту імені Т.Г.Шевченка, науково-практичній конференції "Державний устрій України і проблеми міжнаціональних

відносин” (Луганськ, 1991 р.), на Другому філософському конгресі України (Київ, 1995 р.).

Окремі положення дисертації (зокрема, щодо ціннісного регулювання діяльності) використовувались при розробці програм та аналізі результатів соціологічних досліджень, які проводились викладачами кафедри філософії та соціології Луганського педінституту та Луганського інституту внутрішніх справ у 1990-1996 роках.

СТРУКТУРА ДИСЕРТАЦІЇ. Дисертація складається з вступу, двох розділів (у кожному по три параграфи), закінчення та списку літератури, що використовувалась. У вступі визначається підхід до проблеми; у першому розділі розглядаються методологічні принципи дослідження, виходячи з яких у другому розділі пропонується теоретична схема розвитку суспільства як еволюції соціальної суб`єктності.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **ВСТУПІ** обґрунтовується актуальність теми дисертації, аналізується ступінь її розробки, визначаються мета та завдання дослідження, його наукова новизна і практична значимість, висвітлюються теоретичні та методологічні основи.

У **ПЕРШОМУ РОЗДІЛІ** “Суспільство як система суб`єктів діяльності” автор розглядає теоретико-методологічні питання щодо використання діяльнісного підходу до аналізу суспільства.

У §1 (“Діяльність та фактори її детермінації”) йдеться про те, що функціонування та розвиток людини і суспільства забезпечується діяльністю, яка є засобом їх існування.

Вихідним пунктом будь-якої діяльності є виникнення потреби - сукупності компонентів, об`єктивно необхідних для функціонування та розвитку суб`єкта (як індивіда, так і

соціальних спільнот). Виходячи з того, що людина - це, по-перше, природна істота, по-друге, колективна і, по-третє, мисляча, усі потреби можливо диференціювати на природні (біологічні), соціальні та духовні. Для надіндивідуальних суб'єктів видається більш коректним використання замість поняття "природні потреби" терміну "речові потреби".

У потрійній сутності людини не існує незмінної ієрархії природної, соціальної та духовної складових. У різних ситуаціях на перший план висувуються то речові, то соціальні, то духовні потреби, вдоволення яких необхідне для існування суб'єкта.

Потреба стає детермінуючим фактором діяльності не безпосередньо, а через інтерес - суб'єктивний образ внутрішньої необхідності, коли у суб'єкта вже виникає уявлення про щось необхідне для підтримання власного існування (природного, соціального або духовного). Зміст інтересу не зводиться до відображення лише внутрішньої потреби. Необхідність її вдоволення передбачає звернення до зовнішнього світу. Фіксація "потрібного" для існування доповнюється усвідомленням "можливого" предмету задоволення. Наступна ланка у детермінації діяльності - конкретизація можливого або визначення "доступного". Усвідомлення сприятливого для задоволення потреби збігу зовнішніх та внутрішніх умов завершує формування цілі - образу результату діяльності. У свою чергу ціль корегується під впливом засобів і способів її досягнення, які можуть бути інколи некоректними стосовно інших суб'єктів. Регулятором виступає система цінностей, яка відображає головним чином найфункціональніші, життєстійкі моменти діяльності. Всі результати успішної діяльності являють собою сукупність цінностей. І в першу чергу до них належать ті види, засоби та

способи діяльності, які дозволяють досягти бажаних результатів без ураження інтересів інших суб'єктів.

Після ціннісного корегування цілі остання виступає безпосереднім детермінантом дій суб'єкта, результатом яких є вдоволення потреби. Стан вдоволеної потреби можна назвати комфортністю суб'єкта. На думку автора, стан комфортності суб'єкта піддається кількісному вимірюванню. Чим довше існує суб'єкт, тим вищий рівень його комфортності.

У відповідності з основними потребами (інтересами, цілями) діяльність умовно може бути зведена до трьох основних типів: економічної (господарської, речової), соціальної та духовної.

Людське буття, таким чином, є не що інше, як життєдіяльність - постійний процес виникнення і задоволення потреб шляхом вироблення цілей та їх реалізації.

У §2 ("Суб'єктивне і об'єктивне у діяльності") відзначається, що основою різноманітності суб'єктів діяльності є поширення окремих діяльнісних властивостей індивідів, яке утворює соціальні спільноти різного ступеня складності.

Соціальний суб'єкт у контексті даного дослідження розуміється як цілісна форма організації діяльності, у межах якої відбувається усвідомлення потреб, формування цілей та їх реалізація. Ним може бути як індивід, так і колектив, і навіть суспільство в цілому.

Суб'єкти можуть бути простими і складними, цілісними і частковими. Гранично простим суб'єктом є індивід, який самостійно виробляє цілі та реалізує їх. Такий індивід є особистістю. Максимально складним суб'єктом є людство у цілому. Для характеристики рівня автономності діяльнісної цілісності використовується поняття "суб'єктність", яке

відображає міру реалізації соціальної дієздатності, актуалізації спроможності бути суб'єктом.

Об'єктами діяльності є предмети задоволення потреб. У відповідності з соціальними, природними і духовними потребами ними можуть бути люди, речі та ідеї, а також різні їх комбінації. При аналізі суб'єкт-об'єктних взаємин видається можливим виділити три основні їх типи: 1) С-Л (люди), де метою діяльності є вплив на інших людей; 2) С-Р (речі), при якому діяльність спрямована на предмети чуттєвого світу; 3) С-І (ідеї), де метою діяльності виступають різні ідеї та їх комплекси. Суб'єкти діяльності за ступенем складності можуть бути умовно диференційовані на три основні групи:

1) мікросуб'єкти (індивід, сім'я), 2) мезосуб'єкти (соціальні спільноти), 3) макросуб'єкти (суспільство). У середині кожної з визначених груп вертикальної структури видається можливим виділити у відповідності із спрямованістю діяльності три основні типи суб'єктності (структура по горизонталі): економічні суб'єкти (С-Р, за наведеною вище схемою), соціальні суб'єкти (С-Л), духовні суб'єкти (С-І).

Чим нижчий ступінь складності, тим більше зростає поліваріантність суб'єкта. Так, індивід з теоретично однаковою ймовірністю може бути і економічним, і соціальним, і духовним суб'єктом (хоча у різних ситуаціях суб'єктна визначеність може змінюватись). У сім'ї полісуб'єктність вже дещо нижча. І, відповідно, мезо- і макросуб'єкти ще більше обмежені своєю суб'єктною визначеністю.

Суспільство у цілому постає ієрархічною системою суб'єктів діяльності, в основі якої знаходиться особистість, яка втілює у собі потенційний максимум суб'єктності. Поширення діяльнісних якостей індивідів утворює мезосуб'єкти, які

актуалізують суб'єктні спроможності індивідів. Серед мезосуб'єктів виділяються колективи, у яких здійснюється безпосередня єдність індивідів, на відміну від інших мезосуб'єктів, де цілісність діяльності є опосередкованою.

У §3 ("Структура та функціонування суб'єктів") робиться висновок про те, що загальна схема детермінації діяльності визначає єдину структуру усіх суб'єктів. У кожному з них є необхідними: 1) елемент виробництва цілей, 2) елемент реалізації цілей, 3) елемент зв'язку цілі з її реалізацією (трансляції цілі), кожен з яких відрізняється виконанням окремої діяльнісної функції.

У мікросуб'єктів діяльнісні функції в більшості випадків злиті. Починаючи з мезосуб'єктів спостерігається диференціація індивідів за тим, яку окрему функцію загальної діяльності вони виконують. Належність індивідів до одного з елементів сукупного суб'єкта визначає їх соціальний статус. У тих, хто причетний до виробництва цілей, він значно вищий, ніж у цілереалізаторів, що позначається на комфортності тих та інших.

Кожен суб'єкт у своєму розвитку проходить три основні етапи: зародження, становлення і розкладу. Етап зародження суб'єкта передбачає актуалізацію потреб, їх усвідомлення, утворення організаційних форм діяльності для їх задоволення. Індивіди стають виконавцями однієї з основних внутрішньосуб'єктних функцій (і набувають свого соціального статусу) у відповідності з індивідуальними здібностями. Обмеження для індивідів, які прагнуть до найвищого соціального статусу, мінімальні. Функціонування сукупного суб'єкта досить злагоджене.

Для етапу становлення суб'єкта характерне зміцнення вже існуючих організаційних форм діяльності. Успішність засвоєних раніше видів діяльності обумовлює перевагу репродуктивності. Індивіди стають виконавцями певної суб'єктної функції вже не стільки завдяки особистим здібностям, скільки шляхом наслідування статусу. Насамперед це стосується цілевиробників, які штучно обмежують приплив індивідів з нижчих шарів. Злагодженість функціонування сукупного суб'єкта зменшується через опір цілевиробників діяльним інноваціям, що призводить до обмеження вдоволення потреб інших індивідів. Та повністю запобігти засвоєнню нових об'єктів і відповідно виникненню нових форм та способів діяльності неможливо. У цих процесах формується своя власна діяльна структура, де функцію вироблення цілей виконують ті, хто у сталому суб'єкті має нижчий статус. Але в цілому на етапі становлення суб'єкта діяльна сталість превалює над мінливістю.

На етапі розкладу суб'єкта злагоджене функціонування всіх діяльних елементів поступово знижується до мінімуму. Цілевиробники, які тяжіють до консервації певних видів та напрямків діяльності, погіршують якість виконання своєї загальносуб'єктної функції. Традиційні види діяльності не можуть повністю задовольнити потреби, що зросли. Виникають нові, і їх обсяг на даному етапі розвитку суб'єкта вже перевищує обсяг традиційних. Зміцнюється нова діяльна структура, яка вступає в суперечність із старою. Єдність функціонування сукупного суб'єкта руйнується.

Через нерівноцінність статусу різних функцій у середині сукупного суб'єкта є три основні тенденції, які поступово набирають сили від зародження суб'єкта до його розкладу: 1) частина суб'єкта, яка зайнята виробленням цілей, зацікавлена у

збереженні існуючого порядку; 2) “виконавці”, які забезпечують існування реалізацією “чужих” цілей, зацікавлені у руйнуванні існуючого порядку; 3) інтереси верстви, яка пов’язує процеси виробництва цілей і їх реалізації, являють собою рівнодіючу між першими двома, тобто прагнення змінити існуючий порядок на свою користь, але без його руйнування.

У залежності від співвідношення трьох виділених тенденцій під час кризи суб’єкта розрив єдності його функціонування призводить або до руйнування, або до трансформації.

У ДРУГОМУ РОЗДІЛІ дисертації (“Історичні аспекти розвитку суб’єктності”) історія суспільства розглядається як процес зміни типів суб’єктів різного ступеня складності та спрямованості, що зумовлено конкретно-історичними комбінаціями потреб, для задоволення яких і утворюються ті чи інші форми організації діяльності. Виділяються два типи переходу суб’єктів з нижчого рівня на вищий: 1) “прорив”, коли логіка внутрішнього розвитку суб’єкта самодетермінує його зміну; 2) “втягування”, коли перехід до вищого рівня суб’єктності здійснюється під зовнішнім впливом (у використаній термінології автор йде за К.Ясперсом та А.Тойнбі).

У §1 (“Первинні суб’єкти та їх функціонування”) аналізуються ранні етапи історії. Першим макросуб’єктом діяльності виступає первісний колектив. На етапі зародження відбувається виділення людських спільностей з природи, коли власне і з’являється діяльність як така.

Первісний колектив спочатку виступає як цілісний суб’єкт з відповідною єдністю організації та здійснення діяльності. Індивідуальної суб’єктності практично не існує. Навіть індивідуальні потреби усвідомлюються як колективні. Об’єкти

діяльності спочатку тотожні предметам безпосереднього задоволення потреб. З розширенням кола предметів природи, що використовуються, з накопиченням арсеналу засобів і способів задоволення потреб, збільшується роль співставлення інтересів із цінностями. Цінності також є цілісними. Духовне, соціальне і речове у них не поділене, оскільки і відповідні види діяльності не мають самостійного значення. Індивідуального розподілу основних елементів діяльності не існувало, хоча внесок кожного конкретного індивіда у цілевироблення або цілереалізацію міг бути різним.

На етапі становлення колективного суб'єкта удосконалюються знаряддя праці, відбувається її поділ. Змінюється і характер об'єкта діяльності. Для отримання необхідного результату доводиться вступати у відносини з іншими людьми, які мають той або інший предмет задоволення потреби. Всередині колективного суб'єкта відбувається розшарування. Функції цілевиробництва і цілетрансляції поступово персоніфікуються у вождях та старійшинах. Починають виділятися горизонтальні мезосуб'єкти виробничої та духовної діяльності. Поділ праці призводить до появи нерівноцінних щодо задоволення потреб видів діяльності. Відповідно нерівноцінним виявляється і обмін результатами. І на етапі розкладу колективного суб'єкта виникають власність та класи. Однак за допомогою класового підходу достатньо чітко можна визначити тільки економічні суб'єкти. Соціальні та духовні суб'єкти далеко не завжди збігаються із класовою структурою суспільства.

Поступово цілісність колективного суб'єкта як вищої форми соціальності руйнується остаточно. Трансформація відбувається за двома напрямками. По-перше, автономнішим

суб'єктом стає сім'я. По-друге, необхідною умовою забезпечення життєдіяльності індивідів стає сукупний суб'єкт вищого порядку - народ (сукупність індивідів, сімей та колективів, діяльнісно та територіально пов'язаних між собою). Новий макросуб'єкт (локально-територіальний) виникає як результат трансформації колективних суб'єктів. Провідну роль у його загальній структурі відіграє держава (соціальний мезосуб'єкт) із відповідним поділом виробництва, трансляції і реалізації цілей між різними групами індивідів. Перші локально-територіальні суб'єкти (Єгипет, Міжріччя, Індія) виникли саме там, де задоволення потреб індивідів вимагало загальних зусиль. У такій ситуації територіальні зв'язки виявлялися більш значущими, ніж традиційні кровно-родинні. Відповідно із загальними закономірностями трансформація колективних суб'єктів відбувалась як "прорив" (Китай, Індія, Єгипет, Міжріччя, Греція) і як "втягування" (Палестина, Персія, Македонія, Рим тощо).

Всередині локально-територіальних суб'єктів (надалі - ЛТС) виокремлюються крім держави (соціальний мезосуб'єкт) духовні (релігійні) та економічні мезосуб'єкти.

На етапі становлення ЛТС поступово загострюється конфлікт між прагненням традиційних цілевиробників законсервувати стан речей, що склався, і спробами індивідів з нижчим статусом змінити діяльнiсну ієрархію. До певного часу конфлікт знімається просторовим збільшенням ЛТС. Але на етапі розкладу ЛТС як макросуб'єкта подальший просторовий розвиток обмежується тим, що об'єктами його діяльності стають аналогічні людські спільноти. Одночасно і сам ЛТС стає об'єктом такої ж діяльності, що загострює і внутрішні суперечності. Але до тих пір, доки зв'язки між різними ЛТС е

менш значущими, ніж внутрішнє функціонування, вони не втрачають статусу макросуб`єкта.

У §2 (“Континентальні (субконтинентальні) суб`єкти діяльності”) розкриваються особливості розвитку суб`єктів нового рівня. (Суб)континентальний макросуб`єкт - це сукупність локально-територіальних мезосуб`єктів, діяльність яких взаємообумовлена. При визначенні основних (суб)континентальних суб`єктів автор спирається на виділені А.Тойнбі п`ять головних суспільств - західне, православно-християнське, ісламське, індуїстське, далекосхідне, додавши до них африканське та латиноамериканське (хоч формування континентальних суб`єктів там не завершено до цього часу).

Перехід до субконтинентального суб`єкта здійснюється шляхом “прориву” (Рим, Візантія) та “втягування” (Північна та Східна Європа). Головною причиною його утворення є те, що ЛТС перестають бути самодостатніми. Задоволення потреб індивідів стає залежним від інших локально-територіальних спільнот. Історичне зростання потреб призвело до того, що предмети їх задоволення виявилися більш розосередженими, ніж у період локальної суб`єктної автономії. Це детермінує формування інтересів щодо впливу на інші ЛТС. Більшість таких взаємодій є конфліктними. Функції своєрідного “мирового судді” виконує церква (духовний, релігійний мезосуб`єкт). Світові релігії, які виконують функції системи цінностей, загальної для ряду ЛТС, взагалі відіграють важливу роль у формуванні субконтинентальних суб`єктів. Крім посередництва при діяльнісних зіткненнях усі релігії узагальнюють уявлення індивідів про бажану комфортність існування.

Усередині кожного з ЛТС знаходяться свої мезосуб`єкти - економічні, соціальні, духовні. Діяльність кожного з них регулюється як загальною системою цінностей, так і своїми власними. Для церкви це, звичайно, релігія, як сукупність духовних цінностей. Для феодалів - соціально-ієрархічна система взаємин. Для селян та ремісників - якість праці, професіоналізм. Специфічною ознакою мезосуб`єктів є їх ієрархічність. Духовні суб`єкти домінують над соціально-політичними, які, в свою чергу, визначають функціонування економічних.

Творча активність загальносуб`єктних цілевиробників поступово змінюється їх прагненням законсервувати систему, що склалася, і зберегти свій статус незмінним. Одночасно спостерігається (у Західній Європі) досить жорстка опозиція даному прагненню представників церкви з боку тих, чия суб`єктність обмежена - феодалної еліти ЛТС, яка претендує на повноту виконання функцій виробництва цілей на "своїх" територіях.

Особливості розвитку євразійського субконтинентального суб`єкта (православно-християнського суспільства за А.Тойнбі) були обумовлені його проміжним положенням між європейськими та азійськими суб`єктами різного ступеня складності. Тяжіння до Європи послаблювалось, по-перше, азійським впливом, по-друге, особливостями східнохристиянських цінностей, що були перейняті з Візантії.

Петром I була здійснена спроба змінити субконтинентальну визначеність. Він прагнув підвищити суб`єктну комфортність за рахунок використання певних здобутків західноєвропейського суб`єкта (у першу чергу економічних). Однак європеїзація торкнулась лише певної частини цілевиробників та

цілетрансляторів, а для основної маси “виконавців” було характерним збереження таких традиційних цінностей як общинний колективізм та патерналізм.

На етапі розкладу західноєвропейського субконтинентального суб’єкта посилюється прагнення цілетрансляторів до підвищення свого статусу. Виробництво суспільних цілей фактично стає їх (“третього стану”) функцією. І вони прагнуть конституюватись як вищий елемент діяльнісної структури. Разом з цим у цілереалізаторів все частіше виявляється тенденція до руйнування існуючої системи. Поєднання інтересів “посередників” та “виконавців” формує суб’єкт буржуазно-революційної діяльності (із власними елементами виробництва, трансляції та реалізації цілей).

У §3 (“Особливості формування глобального суб’єкта діяльності”) аналізується сучасний етап розвитку соціальної суб’єктності. Під глобальним суб’єктом діяльності розуміється взаємопов’язане функціонування людства, коли забезпечення існування індивідів залежить від зусиль усіх спільнот, що його складають. В умовах постійного зростання потреб та ускладнення їх вдоволення найжиттєздатнішими виявилися принципи функціонування західноєвропейського субконтинентального суб’єкта, які забезпечували найвищу комфортність існування. Його трансформація (починаючи з епохи Нового часу) виступає як “прорив” у переході до глобального суб’єкта. Наступна буржуазна експансія була “втягуванням” інших суб’єктів до діяльнісної глобальності.

Якщо для етапу зародження глобального суб’єкта була характерною поліцентричність, коли кілька етнополітичних мезосуб’єктів конкурували за право бути єдиним цільовиробником для усіх, то на етапі становлення починається

консенсусне формування глобальної діяльнісної структури. Так, функції вироблення цілей виконуються правлячою елітою економічно розвинутих країн ("велика сімка"). Одночасно все значимішою стає цілевироблююча діяльність міжнародних організацій (ООН).

Розвиток євразійського суб'єкта у ХХ сторіччі був подальшим проявом тенденції до оформлення особливого, орієнтованого на автаркію субконтинентального суб'єкта. Специфічні риси його суб'єктності зберігаються і після краху Російської імперії. Це, по-перше, жорстке обмеження суб'єктності мезо- і мікросуб'єктів (нації, організації, сім'ї, індивідів). По-друге, як і раніше, провідний духовний елемент суспільства (комуністична ідеологія, яка змінила релігію) був примусово інтегрований до системи соціально-політичних та економічних інститутів. Під час кризи Російської імперії при зіткненні ціннісних орієнтацій на свободу (цілетранслятори) та патерналістську справедливість (цілереалізатори) перемогли останні, наслідком чого стало зростання примусовості у функціонуванні сукупного суб'єкта. Після 1985 р., коли силові методи збереження єдності послабшали, серед територіально-етнічних мезосуб'єктів стали переважати центробіжні тенденції. "України" почали більш-менш радикально змінювати свою субконтинентальну визначеність. Нефективність функціонування євразійського суб'єкта посилила прагнення до західноєвропейських систем діяльності. Темпи цих процесів залежать від рівня укорінення у пострадянських мезосуб'єктах традиційних євразійських цінностей (рівність, колективізм, патерналізм). Так, проголошення незалежності України поки що не вирішило проблеми зміни цивілізаційно-суб'єктної ідентифікації. Підсумки загальнодержавних виборів останніх

п'яти років демонструють регіональну диференціацію населення залежно від орієнтацій на західноєвропейські та євроазіатські цінності. Поки що переважають євроазіатські орієнтації. Але якщо ефективність західних моделей організації діяльності стане більш очевидною, ніж зараз, ситуація може змінитися.

На етапі становлення глобального суб'єкта ознакою тенденції до формування глобальної системи цінностей стає їх уніфікація (споживчі стандарти речових цінностей, всезагальність демократії як цінності соціальної). У більшості мезосуб'єктів спостерігається залучення цілереалізаторів до вироблення цілей, оскільки це підвищує результативність діяльності. Разом з цим підвищення рівня суб'єктності нижчих суб'єктів формує конфлікт між їх власними інтересами і прагненням сучасних глобальних цілевиробників (західна цивілізація) представити свої цінності як глобальні. Це характеризує в першу чергу нинішню ситуацію в ісламському та євроазіатському субконтинентальних суб'єктах.

З формуванням глобального суб'єкта діяльності можливості екстенсивного розвитку суб'єктності практично вичерпані. Подальші зміни можуть бути пов'язані перш за все з актуалізацією потенційної суб'єктності соціумів усіх рівнів. Свідченням цього є повсюдне прагнення до автономії у здійсненні діяльності. Необхідність підкорення глобальним цілевиробникам (як і сама сучасна глобальна діяльнісна ієрархія) піддається сумніву. Навіть у найрозвинутіших країнах у тій чи іншій мірі відбуваються процеси регіоналізації, спрямовані на досягнення оптимальної моделі організації безпосереднього задоволення всіх видів потреб. У зв'язку з цим видається можливим передбачити, що через певний час вищою

формою суб`єктності знову (як і на початку історії) стане колектив, який поєднає в собі ознаки економічного, соціального та духовного суб`єктів, зв`язки всередині якого (а не домінування зовнішніх зв`язків) забезпечуватимуть індивідам найвищий рівень комфортності. Але на відміну від первісного варіанту індивіди не будуть жорстко “прив`язані” до цих суб`єктів, маючи можливості вільного самовизначення.

У **ЗАКІНЧЕННІ** підводяться підсумки дослідження та визначаються деякі актуальні напрямки подальшої розробки проблеми.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Досягнення мети дослідження, яке полягало у створенні на ґрунті діяльнісного підходу єдиної концептуальної моделі для аналізу суспільства, його елементів і соціальних феноменів, дозволяє зробити такі підсумкові висновки:

- будь-яка діяльність відбувається за єдиною детермінаційною схемою, що не залежить від суб`єкта діяльності;
- актуалізація спроможності бути суб`єктом визначається поняттям “суб`єктність”, яке характеризує рівень автономної діяльнісної цілісності;
- кожен суб`єкт діяльності з необхідністю складається з елементів виробництва цілей, реалізації цілей, зв`язку цілей з їх реалізацією, органічно взаємопов`язаних між собою;
- історія суспільства є поступовою зміною вищого типу суб`єктності: від первісних колективних суб`єктів до глобального суб`єкта діяльності.

Означені висновки надають додаткових можливостей для цілісного осмислення історії та аналізу окремих соціальних явищ.

Основні положення дисертації відображені в таких

НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЯХ

1. Мироззренческие и методологические аспекты детерминационного анализа революционных ситуаций в России //Мироззренческий потенциал гуманитарных наук /Под ред. В.Ф.Лобаса/. - Киев, "Вища школа", 1990. - С. 150-162. - (У співавторстві).

2. Проблема детерминационного анализа революционных ситуаций в России //Методические рекомендации по изучению темы "Формирование диалектико-материалистического мироззрения в процессе изучения гуманитарных дисциплин" для преподавателей и студентов гуманитарных факультетов /Сост. В.Ф.Лобас и др./ - Киев, УМК Минвуза УССР, 1986. - С. 34-37.

3. Независимость Украины и политико-экономические ориентации жителей г.Луганска //Государственное устройство Украины и проблемы межнациональных отношений: Материалы научно-практической конференции. - Луганск, 1992. - С. 44-50.

4. Национально-культурные ориентации жителей Луганской области //Философская и социологическая мысль. - 1993. - №4. - С. 48-60. - (У співавторстві).

5. Специфика применения принципа детерминизма к исследованию социальных явлений. - Ворошиловград, 1985. - Деп. в ИНИОН АН СССР от 28.10.85. - № 22838. - 19 с.

6. Мироззренческие аспекты анализа Н.Г.Чернышевского революционной ситуации 1859-1861 гг. в России. - Ворошиловград, 1987. - Деп. в ИНИОН АН СССР от 11.01.88. - № 32376. - 11 с.

7. Особливості становлення України як суб'єкта соціальної діяльності //До нової України - шляхом реформ: Тези республіканської науково-практичної конференції. - Київ, 1992. - 2 с.

8. Кризис власти в Украине и политические ориентации жителей г.Луганска //Тези доповідей Міжрегіональної науково-практичної конференції "Регіони в незалежній Україні: пошук стратегії оптимального розвитку". - Харків, 1994. - С. 117-118.

9. Формирование социологического сознания будущих субъектов правоохранительной деятельности //Материалы международной научно-практической конференции "Человеческий фактор повышения эффективности правоохранительной деятельности". - Луганск, 1995. - С.77-79.

Поклад Василий Иванович. Развитие общества как эволюция социальной субъектности. Диссертация представлена на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 - социальная философия и философия истории в Специализированный ученый совет Д 01.25.06 Института философии Н А Н Украины. - Киев, 1996. - 183 с.

Защищается рукопись. Автором представлена концепция развития общества как исторического процесса эволюции субъектов экономической, социальной и духовной деятельности, имеющих единую структуру и общие принципы функционирования независимо от степени сложности.

Poklad Vasilij Ivanovich. Society development as evolution of social subjektability. The thesis is submitted for a the degree of Candidate of Science in Social Phylosophy and Phylosophy of History - 09.00.03 to the Specialized Learned Council D 01.25.06. of the Institute of Phylosophy of National Academy of Sciences of the Ukrainian. - Kiev, 1996. - 183 p.

The manuscript is under consideration. The autor present the society development conception as social and spiritual activity subjects having common structure and principles of functioning irrespective of subject complicatedness.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: діяльність, суб'єкт діяльності, суб'єктність, розвиток суспільства, глобальний суб'єкт діяльності.

308.22 A

Підписано до друку 21.06.96. Формат 60x84 1/16. Папір газетний.
Умовн. друк. арк. 1,4. Тираж 100 прим. Замовлення **136**.

Фірма "Магнат", 348055, Луганськ, вул. Володарського, 59.
Тел. 52-72-91.

436771

AB 35.306

AB 35.306

Инициалы автора: И.И.И. Год издания: 1988. Место издания: М. Издательство: МГУ. 138 стр.

Инициалы автора: И.И.И. Год издания: 1988. Место издания: М. Издательство: МГУ. 138 стр.